

LITERÁRNÍ NOVINY 13.01.2011

Jan Hloušek

Herma Kennelová a problém dvojí paměti

Není málo těch, kteří ji už znají. Drobná žena s jemnými rysy, vždy s hedvábným šátkem pečlivě zabudovaným do tmavých kadeří. Objevila se před několika lety na snímcích v regionálním tisku na Moravě, když tam poprvé přednášela o své dokumentární próze *BergersDorf*. Dosud velmi úspěšná autorka knížek pro děti zaujala i ty české posluchače, kteří si nemohli líčení osudů někdejších obyvatel Kamenné/Bergersdorfu, vzorné „obce SS“ na Jihlavsku, v německém originálu přečíst. České vydání teď chystá nakladatelství Paseka. Určitě k tomu přispěly události, jež způsobily rozruch v létě minulého roku. U Dobronína pár kilometrů od Polné byl na louce zvané Budínka na základě trestního udání novináře Miroslava Mareše objeven masový hrob patnácti mužů, obětí odporného masakru z třetího květnového týdne 1945, o němž Herma Kennelová v knize píše.

Kronika Kamenné/Bergersdorfu

Nešlo o žádný nečekaný objev. Nesnáz je v tom, že Česká republika je aktuálně jediným členským státem EU, v němž je přítomnost masových hrobů tabuizována. Víme o nich, tušíme, kde se nacházejí, ale je vždy nepřipadné o nich hovořit. Proto vznikl takový rozruch, když několik lidí začalo s exhumací a když naše česká kriminálka projevila o časově vzdálený zločin opravdový zájem. Proto zazněly podrážděné hlasy, co si ti lidé vlastně dovolují. Z české strany přicházejí pochybnosti o skutečné podobě tzv. excesů a slova na obranu spravedlivé odplaty Němcům, kteří nám tolik ublížili. Připadá mi to jako pečlivě udržovaná „nenávisť až za hrob“, živená strachem z minulosti, jako by válka dosud neskončila.

Nebylo záměrem autorky psát o českých zločinech spáchaných na Němcích. Dověděla se hodně od své tchyně, jež z kraje pochází, zaujal ji příběh vesnice „osvobozené“ od Čechů hitlerovským režimem a neodvolatelně směřující k závěrečné katastrofě. Využila několikaletého pobytu v Brně a vrhla se do studia archivních materiálů. Zvolila formu dokumentárního románu, která může být přitažlivá, ale má svoje úskalí. Pro dané téma se jeví klasický narativní postup jako oprávněný, včetně dialogů vložených do úst jednotlivým postavám. Záleží nicméně na tom, v jaké perspektivě umístí autor jednotlivé osudy, jak zvládne napětí mezi faktografií a smyšlenými prvky. Herma Kennelová se nedala se strhnout k „vnitřním monologům“, snažila se být i v přímé řeči postav co nejúspornější a vytvořila ve sledu určujících historických událostí jakousi kroniku Kamenné/Bergersdorfu od „vstupu“ (Eintritt) nadšeně vítaných okupačních vojsk na německé Jihlavsko přes etapu totalitární přestavby dosavadního způsobu venkovského života k zhroucení bláhových nadějí a částečnému procitání z nacistického bludu.

Vyprávění uzavírá obrazem utrpení převážně nevinných Němců rukama údajných partyzánů a „revolučních gard“. Skuteční strůjci tragédie se dokázali včas vytrahovat nebo udílejí ze závěťtí knížecí rady. SS-Obergruppenführer a generál Waffen SS Gottlob Berger, mimo jiné pravá ruka Himmlerova v náboru mladých mužů do zločinných jednotek, si oblíbil Bergersdorf podle jména a poskytl vesnici svou záštitu s tím, že z ní učiní vzornou obec s maximálním počtem odvodů k Waffen SS. Výsledek se nutně projevil na vysokém počtu padlých a on teď dopisem v hodině dvanácté doporučuje starostovi, aby shromáždil německé spoluobčany a co nejrychleji s nimi opustil „jazykový ostrov“. Nacista Berger se po válce mohl pochlubit úlevami prozíravě poskytovanými americkým zajatcům, a tak byl začátkem padesátých let předčasně propuštěn z vězení, kam ho poslal norimberský tribunál, politicky se angažoval pro krajní pravici a dožil se poměrně vysokého věku. Starosta Wenzel Hondl zemřel koncem května 1945 na následky nelidského mučení a byl vhozen do hromadného hrobu.

Je pozoruhodné, jak při veškeré snaze o faktografickou přesnost a při využívání dokumentárních textů vylučující apologetický přístup si autorka udržuje kladné zaujetí pro společenství jihlavských Němců.

To není nesympatický rys její prózy. Ukazuje nám prožívané dějiny, jak se historická fakta promítají do konkrétních příběhů. Vždyť bychom jinak ani neporozuměli smýšlení a pohnutkám těchto lidí obklopených odedávna českým obyvatelstvem a bojujících všemi prostředky o udržení vlastní identity a hospodářské odolnosti. Kennelové se podařilo, že jako čtenáři dokážeme pochopit sebestřednou houževnatost i naivitu těchto etnických ostrovanů, jejich malou pozornost k ponížení a nespravedlnostem páchaným okupační mocí na Česích. Ochotně přicházejí 15. března každým rokem na manifestace k výročí „Hitlerova historického činu“, ale zároveň nedokáží překonat svou nedůvěru k říšským Němcům a podezřívají je, že se paktují proti nim s Čechy. Nadále však s Čechy jako trvalými sousedy počítají, doufají v lepší vztahy a chtějí po vítězné válce posílat k českým hospodářům své děti na zkušenou.

Společenství dnes již dávno vyhnaných jihlavských Němců je množinou různě propojených individuálních osudů, ale zároveň i společenstvím sdílené paměti, která se jaksí od té naší české odchyluje. Oni vidí věci, které se staly a nám připadají jako jedny a tytéž, přece jen jinak. Stejnou fakticitu nazírají v odlišné perspektivě. Kennelová si dobře uvědomuje, že povahou svého narativního přístupu k tématu tuto perspektivu nezrušila. Češi vycházejí ve výsledném obraze jako na fotografii, jejíž skutečnost sami nemohou popřít, ale bude jim připadat neuspokojivá. Emoce, které se váží k minulosti, hrají důležitou roli. Někdy ve chvíli, když se autorka přiblížila k závěru a vylíčila na základě věrohodné dokumentace německého rodáka Fritze Hawelky otřesnou událost, k níž došlo na zmíněné louce u dnešního Dobronína, zřejmě pocítila potřebu zachytit minulé dění z jiného pohledu. Tehdy patrně pojala záměr napsat dokumentární prózu o lidech z druhé strany – o Česích viděných v jiné perspektivě než v románu *BergersDorf*.

Odejít ze světa na jaře

V německém povědomí se v poválečné době ustálila představa o Česích, kterým se za tzv. protektorátu nedařilo tak špatně: nebyli zatýkáni a stříleni na ulicích jako Poláci, dostávali jen o málo menší potravinové příděly než Němci, pracovali ve zbrojovkách pro Hitlerovu válečnou mašinérii, měli v jisté omezené míře autonomii a kromě občasných protestů a sabotáží se nezmohli na ozbrojený odpor. Herma Kennelová si ověřila, jak je tato představa zjednodušená. V listopadu 2002 se seznámila s brněnským právníkem Jaroslavem Klenovským, který byl přímým účastníkem českého protinacistického odboje a letech 1945-

48 vedl Svaz protifašistických bojovníků. Přímým podnětem k setkání bylo Klenovského – jak napsala – „obsahově vyvážené vyjádření“ k vyhnání Němců z Brna 31. května 1945, známému jako „brněnský pochod smrti“. Od něho pak získala informace o protinacistickém odboji, který začal již s příchodem okupantů, a o pověstném brněnském gestapu, jež provádělo v Kounicových kolejích popravu bez soudu ještě v posledních hodinách války.

V posledních dvou letech války přešel domácí odboj do politicky složité ozbrojené fáze. Podmínky pro diverzní i přímé partyzánské akce poskytovaly u nás jen některé oblasti s menší hustotou osídlení: brdské lesy, Českomoravská vysočina, Dražanská vrchovina a Beskydy. Klenovský patřil ke skupině mladých lidí, kteří uprchli z totálního nasazení ve Vídni, skrývali se na Tišnovsku a založili diverzní skupinu, jež operovala společně s Třetí údernou rotou generála Luži a se sovětskými partyzány z výsadku Jermak. Klenovský se zamiloval do statečné dvaadvacetileté dívky, která v nasazení na pracovním úřadu falšovala pro odbojáře legitimace a pracovní knížky. Jmenovala se Božena Škrabálková a její tragický příběh Kennelovou natolik zaujal, že z ní učinila hrdinku své druhé dokumentární prózy, kterou nazvala *Odejít ze světa na jaře* (Die Welt im Frühling verlassen, 264 s., Praha, Vitalis Verlag 2008).

Božena, dívka z dobře situované rodiny, maturovala v Rakousku, ale vytoužené studium medicíny jí nebylo dopřáno vzhledem k tomu, že byla Češka. Po smrti otce se v roce 1944 zapojila do odboje a nebojácně pokračovala ve spolupráci i v situaci, kdy brněnské gestapo v využitím konfidentů postupně rozkrylo celou diverzní síť a začalo prakticky v hodině dvanácté pro nacistickou říši likvidovat všechny podezřelé. Pouhých několik týdnů před kapitulací pozatýkalo speciální protipartyzánské komando desítky mladých odbojářů a se zvláštním svolením státního ministra K. H. Franka je bez soudního řízení popravilo. Božena Škrabálková patřila ke skupině, jež byla převezena do Mauthausenu a tam zplynována. Kennelová detailně zachycuje heroický, velmi obtížný a v závěru beznadějný zápas odbojářů se zavilým nepřítelem.

Německá spisovatelka takto vstoupila do revíru kolektivní historické paměti Čechů, v němž není jednoduché se pohybovat. Bývalo to dokonce i nebezpečné. Záhy po válce se prosadil záměr vytvořit jeden velký příběh druhého odboje, který měl z hlediska „národní revoluce“ určovat rozsah, povahu a důležitost jednotlivých aktivit. V programovém prohlášení Prvního manifestačního sjezdu zahraničních vojáků druhého odboje v březnu 1946 se hovořilo o formách jednotného odporu „od zničení Heydricha k masovým partyzánským akcím, od slovenského povstání k boji na pražských barikádách“. Ve skutečnosti šlo o více příběhů umožňujících více pohledů na minulost. Netrvalo dlouho a v sjednocovaném prostoru byla překroucen smysl zahraničního odboje, diskvalifikován domácí odboj a do popředí se dostal předimenzovaný obraz „partyzánského hnutí“ od podzimu 1944 – teď už v souvislosti s politickými úkoly, jež se týkaly mocenského uspořádání poválečné ČSR.

Herma Kennelová začala podobně jako v přípravách na knihu o jihlavských Němcích studovat dokumenty v Moravském zemském archivu, Moravském muzeu a pražském Státním archivu – vyhlášky a nařízení, protokoly protektorátní kriminální policie, soudní akta z poválečných procesů s důstojníky a konfidenty gestapa – a dokázala uzavřít své rešerše dříve než k 1. lednu 2005 vstoupil v platnost zákon na ochranu osobnosti. Nesnažila se posoudit homogenizovaný příběh české domácí rezistence, ale podobně jako v *BergersDorfu* se zaměřila na historická fakta, jak se promítla do lidských osudů. Klenovský jí zprostředkoval korespondenci Boženy Škrabálkové a dalších členů, navštívila místa, kde došlo k událostem, o nichž hodlala psát, a hovořila s dětmi, vnuky a sousedy svých českých hrdinů. V konfrontaci s jejich osobními zážitky a v rodinách tradovanými příběhy se mohla přiblížit k důležitým místům v naší kolektivní paměti. Změna perspektivy se Hermě

Kennelové podařila. Líčí poslední etapu odboje na Moravě s vnitřním zaujetím pro jeho české aktéry. Na rozdíl od časově lineárního vyprávění předchozího románu postupuje paralelně v několika pásmech a v dramatických okamžicích mezi nimi přeskakuje. Napínavější příběh si vyžádal i více fiktivních prvků. Jsou však jen technickým prostředkem dynamičtějšího vyprávění, s fakty zachází německá autorka se stejným respektem jako v *BergersDorfu*. V sympatiích k hlavní hrdince příběhu zašla tak daleko, že iniciovala umístění pamětní desky na budově školy v rakouském Ennsu, kam Božena v mladším věku chodila. Už v roce 1968 byla odhalena pamětní deska Boženě Škrabálkové v Modřicích.

Málokteré téma druhé světové války bylo u nás tak účelově dezinterpretováno jako závěrečná „partyzánská“ fáze protinacistického odboje. Literární zpracování z pera německé autorky je v tomto smyslu návratem k realitě. Rozdíly v pohledu na společnou minulost se nedají zrušit, ale můžeme je překonat, pokud zásadně připustíme, že odlišnosti v kolektivní paměti těch druhých, jakkoli nás její ritualizované projevy odrazují, mohou být oprávněné. Název knihy je citátem z dojemného poselství, které zanechal vězněný ukrajinský partyzán Železňak v Kounicových kolejích vyryté nehtem na vnitřní straně plechové skříňky na šaty. Železňak byl zastřelen bez soudu 16. dubna 1945.